

Учень станув перед учителем, весь запалений, весь тремтячи з обурення.

— Учителю,— мовив він, ледве переводячи дух. — Ти післав мене між людей, і велів жити серед них десять літ, і брати участь у їх житті, і придивлятися їх ділам...

Він урвав, задихавшись.

— А ти приходиш по році і, як бачу, не дуже задоволений,— мовив учитель, усміхаючися лагідно.

— Ах, не говори мені про задоволення! — вибухнув молодий чоловік. — Я весь палаю і тремчу. Нічого подібного мені і ві сні не снилося, як те, що довелося бачити за той рік. Стільки брехні, стільки фарисейства, стільки дрібної злоби, і безтямності, і нещирості!

— Ну, ну, ну! — мовив учитель. — Твоє обурення гарно свідчить про твоє незіпсоване серце. Але говори троха докладніше, що ти бачив і що так обурило тебе?

— Докладніше! Хіба ж можливо розповісти тобі докладно все, що я пережив за той рік? Я жив, мов чоловік, запертий між блощиці. Кождий дотик був і біль, і свербіння, і обридження. Я бачив політиків, що на народних зборах розпливалися, буцімто готові йти на муки за народ, а зараз потім програвали в карти тисячі і благали кредиту у ворогів того народу. Я бачив газетярів, що в своїх газетах кидали громи на хрунів та донощиків і самі зараз же доносили ворогам про все, що діялося в їх таборі. Я бачив учителів, що перед молодіжжю опльовували й гидили науку і лаяли саму ту молодіж, яка тиснеться до шкіл і задає їм клопоту. Я бачив духовних, що прилюдно обурювалися на кожного, хто посмів хоч несмілим слівцем осудити їх хиби, а самі проводили ночі за картами та пиятикою і підіймали на сміх своїх власних собратів. Я бачив...

— Сину мій,— перервав йому учитель,— хіба думаєш, що те, що ти бачив, то щось таке нове, чого досі не бувало ніколи?

— Може й бувало, та не у нас, не в такій мірі, не робилося так безсоромно. Кажу ж тобі, вчителю, що руки опадають, дух замирає, коли дивишся на се все. Подумай: пускають для геци між темні маси оклик: палити ворожі доми та склади! І тішаться наперед, що їм за їх поклики не буде нічого, а потерплять ті, що підуть за їх покликом. А коли ніхто не пішов за ними, вони говорять: "З нашим ворогом можливі лише два способи: або палити його, або цілувати в руку. Ми кликали палити, не йшов ніхто, тепер підемо в противний бік".

— Ну, що ж,— мовив учитель,— *umgekehrt ist auch gefahren**. Се ще не таке диво.

— Подумай лише: один одного рад би в ложці води втопити, по кавалочку розщипати, а прилюдно кличуть усіх до згоди та малюють благодаті єдності! І все те лише в тій цілі, "аби моє наверху було", все в якійсь дивовижно сліпій спекуляції на щось таке, чого не мають у руках, у погоні за якоюсь чортівською радістю, що ось то "не буде ані їм, ані мені".

— Слухай, синку,— мовив учитель, подаючи ученикові склянку чистої холодної води,— ось на, випий!

— Що се має значити? — запитав ученик.

— Випий і послухай, що тобі казатиму. Не зануджу тебе довгим оповіданням. Бачиш, коли я був молодий, то жив у домі мого батька в селі. А недалеко нашого дому була простора громадська толока. Тямлю її змалку: була рівна, покрита густою, хоч і низенькою, травою. Малим хлопчиком у товаристві інших дітей бігав я часто по тій толоці, качався по траві і досі ще, здається, чую її м'який шовковистий дотик на своїм тілі.

Минуло кілька літ. Я пішов до школи, до міста, і бував у батьковім домі рідко. Та раз, прибувши на вакації, я здивувався немало: наша толока майже вся була поросла величезними будяками. Вони розсілися по ній здоровенними островами сіро-зелених колючок, що зверху понакроплювані були блідо-рожевими крапками будякових головок, а деінде білілися сріблястим пухом достиглого будякового насіння. Від тих островів, мов від великих полків, ішли в різні боки менші або більші лави будяків, мов відділи, вислані на те, аби завойовувати чимраз більше місця. Аж на дорогу, що вела серединою толоки, на береги річки, що обрамовувала її з двох боків величезним гаком, вибігали то маленькі купки, то поодинокі бадилля тих смілих, узброєних пакісників рослинного царства, а декуди стояли вже густими рядами, мов вояки в гліді. Де розсядеться один такий галапас, там зараз біля нього видно цілу громаду менших, мабуть, паростків із його кореня. Під їх стрепіхатим листям, що широким вінцем розлягається по землі, ще заки бадило вистрілить угору, нидіє м'яка травка, щезають біленькі очка маргариток; навіть тверді бадильці пахучого кмину мусили уступати перед тими гордими і в своїй шпичкастій зброї недоступними галапасами.

— Таточку, а се що у вас таке? — запитав я батька, бачачи таку халепу на моїй улюбленій толоці.

— Сам бачиш, синку, будяки,— мовив батько.

— Відкіля ж вони взялися?

— А бог їх знає. Самі з себе вирости.

— Але ж вони зіпсують вам усю толоку.

— Уже й зопсували. Та що робити?

— Викосити їх.

— Уже ми косили, синку, та нічого не помагає. Ще дужче ростуть.

— Розорати толоку.

— Сього нам не вільно. Толока громадська. А громада волить мати хоч тільці своєї вигоди...

Я не раз ходив і придивлявся тому будяковому полю. Воно, здавалося мені, навіть без вітру шелестіло. Здоровенні будяки, заввишки в ріст високого чоловіка, стояли, як густий ліс, і хитали своїми головками, мов сміялися з моєї безсильної туги за гладкою м'якорунною толокою. А коли звернуло під осінь і в усіх головках подостигали купки вовнистого насіння, тоді кожний подув вітру розганяв мільйони тих пухових зернятків на всі боки. Одні підіймалися високо в повітря і летіли милями; інші неслися хмарами понад землю, чіплялися плотів і дерев, заповняли рови, покривали ставки і калюжі біластими ниточками свого пуху, застиляли людські подвір'я, засівали всі поля, огороди, сади проклятим будяковим насінням, залітали навіть до хат і товклися по вікнах, немов бажали доочне сказати хліборобам, що будякова армія грозиться забрати у них уся плодюча земля, занастити всі-їх, з таким трудом управлені, ниви; закрити весь світ перед їх очима. Мені страшно робилося на вид тої безмежної сніговійниці будякового насіння, і я мало не з сльозами на очах показував їм батькові.

— Таточку, що буде з нами? Адже кожний такий пушок — се ось такий здоровенний будяк, що запоганить квадратну стопу землі. А дивіть, скільки мільйонів їх літає. — Що ж, синку, нехай собі літають. Ми їх не зіпрем.

— Але ж вони відберуть нам землю з-під ніг.

— Не бійся, синку, бог ласкав. Не кожде таке насіннячко мусить зійти і вирости. Мільйони їх летять і мільйони їх пропадуть. Та й ми також не без

рук. Зробимо, що зможемо, щоб не дати їм занадто паношитися на своїй землі.

Коли настала осінь, я знов поїхав із батьківського дому в світ у школу. Мені не довелося вернутися додому аж за десять літ. Наближаючися до рідного села, я пригадав собі толоку і був цікавий побачити, які поступи зробила за той час будякова армія. Певно, тепер ся толока буде одним будяковим морем, перерізаним хіба одною доріжкою. Я не мав якось відваги запитати про се свого візника, для того ждав, поки не доїдемо на місце. Ось уже знайомий горбик, по якому закручується змією дорога, ось стара громадська ліса, яку відчиняє перед нами старий дід Панько з насуненою на лисину кучмою, хоч надворі стоїть літня спека. Ось ми й виїхали на толоку. Що за диво! Ані одного — кажу тобі, ані одного будяка з тих гордих велетнів, що тут уперед пишались такими густими лавами та островами. Десь-не-десь стирчить по одному невеличкому будячкові, але вже зовсім іншої породи, не такої, як мої колишні знайомі. А скрізь на толоці подавньому низенька, густа, м'яка травка, та міліони білих очок маргариток, та де-де біля дороги жовті цвіточки козельцю, та й годі.

Приїхавши додому, я не міг утаїти своєї цікавості і зараз по перших привітаннях запитав батька:

— Таточку, а що то сталося з нашими будяками на толоці?

— А бачиш, синку, дав бог, минулися.

— Та бачу. Але як? Ви переорювали толоку?

— Ні.

— Викосили їх?

— Ні.

— То, може, випалили огнем?

— Де там! Минулися. Поліття на них не стало. Тоді були мокрі роки, а надто понижче толоки пан хотів було поставити млин та загатив річку. От, мабуть, земля на толоці нассалася вогкості, а ті галапаси, видно, злюбили собі та й кинулися рости. А по кількох роках гать вирвало, річка поменшала, земля просохла, і їм не стало поліття. І вивелися. Як прийшли хтозна-відки й як, так і щезли. Щороку їх робилося менше, поки зовсім не перевелися. Бачиш, і така погань має своє поліття.

— На сьому скінчив мій батько своє оповідання, на сьому і я кінчу своє,— мовив учитель до ученика. — Розумієш його, сину?

Ученик глядів на учителя якимись непевними очима.

— То ніби що? Чекати, аж лихо само мине?

— А не забувай про греблю, про ту греблю, що спиняє свобідний біг ріки, що задержує гнилизну і застій і сприяє ростові будяка! Греблю, синку, греблю треба розірвати! Ти бачиш об'яви гнилизни й застою, а не добачив причини, яку треба усунути!

— Розумію тебе! — мовив ученик, зриваючися з місця. — Іду і робитиму, що зможу.

* Обернувши назад, також можна їхати (нім.).— Ред.